

**СУБ'ЄКТИ СПАДКУВАННЯ НА МАТЕРІАЛАХ ТЕСТАМЕНТІВ ПРЕДСТАВНИКІВ
КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКИХ РОДИН (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII СТ.)**

В умовах невисокого розвитку товарно-грошових відносин економічний стан козацької старшини визначався їх маєтковим господарством. Брак історичних джерел господарсько-фінансового характеру про розвиток цих маєтків вимагає їх дослідження через приватно-правові документи [1]. Одним із таких джерел є духовні заповіти власників. В них зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності.

Козацький маєтковий розвиток мав три етапи: формування, функціонування та дроблення. Зупинимось детальніше на третьому етапі – дробленні. Поділ маєтків приводив до дроблення як соціально-економічного характеру, так і до зміни в біосоціальному і духовному світі старшин і їх нащадків.

Право складати заповіт належало кожній людині крім неповнолітніх, психічно хворих, глухих, німих, сліпих від народження, марнотратників, засуджених за злочин до смерті, політичних злочинців, які тікали за кордон, невільників, монахів та ченців [2]. Позбавленими права спадкувати були євреї, відступники від християнської віри, марнотратники, п'яниці, позашлюбні діти, доньки, які вийшли заміж без згоди батьків [3].

Право передбачало дві підстави спадку – за законом і за заповітом. Спадкування за законом – це кровна спорідненість, спадкоємцями за законом вважалися природні (кровні), швагерські (свояцькі) та духовні (кумівство). Основними категоріями спадкового права «по крові» була отчизна, дідизна, материзна, бабизна та рід. При спадкуванні головною була чоловіча лінія.

У значній частині заповідних актів можна зустріти інформацію про майнові конфлікти, а також про суперечки майнового та немайнового характеру поміж родичами або сторонніми зацікавленими особами (найчастіше боржниками чи кредиторами). Ця інформація є різноплановою, оскільки зафіксовані в тестаментх протиріччя на момент складання документу перебували на різних стадіях розвитку. Інші конфлікти породжувалися самим укладанням заповіту і мали розвиток у майбутньому, наслідком цього могли стати оскарження духівниць та невиконання останньої волі заповідача.

Одним із завдань, які виконували тестаменти, було переважно, попередження суперечок між спадкоємцями. Як виключення маєтковий комплекс зберігав свою цілісність.

Прикладів такого цілісного збереження маєткового комплексу маємо достатньо. Наприклад, 16 квітня 1662 року був складений спільний заповіт «обивателів Переяславських» славетного шляхтича і козака полку Переяславського Івана Григоровича Бурмаки та його дружини – доньки полковника кропивненського – Євдокії Філонівни Джеджалії. Все своє майно вони заповіли Межигірському монастирю [4].

Зберігся оригінал тестаменту (23 квітня 1701) [5] Пелагеї Зарецької-Зенькович з Любеччини, яким вона відписала батьківське поле і сіножать хорунжому Омеляну Красковському, з умовою, щоб він її поховав [5].

За духовним заповітом значкового товариша Чернігівського полку «з давних лет» [6] Остапа Стефановича Башкирця 1728 р. після смерті його дружини Євдокії Мальцевич всі добра Башкирців у Сосниці протопоп чернігівський Григорій Максимович продав за 1500 карбованців судді полковому чернігівському Тимофію Сенюті, а гроші пішли на відновлення після пожежі Чернігівської соборної Спасо-Преображенської церкви [7].

Рідна сестра гетьманші Скоропадської та лубенського полковника Андрія Марковича протопопина лохвицька Марія Павлова Імшеницька, не маючи дітей, 2 червня 1741 р. зробила своїм спадкоємцем брата Андрія, якому вона заповіла маєтності, які були забрані генералом фон Вейзбахом, «а именно весь мой завод конный, волю выкормленные у дорогу Шлезскую, поверх того немало другого товару рогатого, пасека с пчелами, казаны винные и прочего заводу господарства немало же» [8].

У родинних паперах Скороп зберігся тестамент шляхтича гербу «Шелінга», бунчукового товариша (? – 1728 – 1741) з Стародубського полку [9] Григорія Дем'яновича Скоропи [10]. Заповідач відписав всі маєтності, млини, ґрунти та угіддя своїй дружині, доньці значного військового товариша Настасії Степанівні Ширай «чрез сорок лет со мною добропорядочное обхождение и в набытие наших добр труда» [10, с. 224], з тим щоб вона потім

розділила їх між синами Іваном та Павлом та видала заміж доньок «з отправою по благоусмотрению своим и по могуществу приходячих со всех предписанных добр наших доходов» [10, с. 225].

У 1722 р. по своєму дядьку, козаку Березанської сотні Федору Івановичу Пилипенку (який помер бездітним) за умови догляду за його дружиною Пелагеєю отримав спадок значковий товариш [11] Яків Іванович Безбородько. До нього перейшли двір, садок, ставок з греблею, левада, 26 нив в с. Пилипчах та інше майно [12].

Бунчуковий товариш Семен Семенович Лизогуб тестаментом від 25 червня 1781 р. залишив свої маєтності доньці Тетяні, дружині Опанаса Дем'яновича Гоголя-Яновського [13, с. 106].

Сталою традицією заповітів був розподіл майна між членами родинами, який вів до дроблення.

1 квітня 1699 р. «остатню волю» виказав колишній сотник мглинський, значний військовий товариш [9, с. 31] Стародубського полку Іван Федорович Єсимонтовський. Суб'єктами розподілу його спадку виступали дружина Ірина Кузьмівна, донька Килина (дружина Андрія Шапченка), сини Опанас та Олексій [14].

1746 р. помер онук Івана Єсимонтовського бунчуковий товариш Михайло Олексійович Єсимонтовський. Перед смертю він заповів (через бездітність) своїй дружині Марині Григорівні Скорупі своє рухоме і нерухоме майно [15, с. 8]. 1 лютого 1765 р. вона написала тестамент, в якому своїми спадкоємцями назвала дев'ять осіб: брата Павла Скорупу (полкового обозного стародубського), племінників Івана, Володимира, Олександра та Петра (синів померлого брата бунчукового товариша Івана Скорупи [10, с. 248]), дядька Івана Степановича Ширая, сестру Пелагею, племінника свого чоловіка (військового канцеляриста) Івана Стефановича Єсимонтовського та писаря земського стародубського Степана Івановича Чернолузького [16].

В тестаменті значного військового товариша Григорія Михайловича Гамалії 16 листопада 1694 р. заповідач всі свої значні володіння залишив дружині Марії Василівні [17]. Вона ж, в свою чергу, склала заповіт 17 серпня 1716 р. та зробила спадкоємцями Київський Михайлівський монастир [18] та сина двоюрідного племінника Івана Михайловича Гамалію [19].

18 травня 1691 р. через хворобу склав тестамент колишній протопоп новгород-сіверський Лаврін Єлисейович Зеленецький, яким заповів свої рухомі і нерухомі добра, ґрунти, поля, двір, в якому мешкав дружині Євдокії Захарівні та сину Григорію по половині [20, с. 972]. Сину Григорію відписав «окоп, лежачий за Лодейною, ниву теж Комонскую над ровом Комонским» [20, с. 972]. Сестра заповідача Настасія Єлисейівна (дружина сотника новгородського Давида Трохимовича Пушкаренка) за заповітом брата вона отримала частину ґрунту з поля. Таким чином, маєтковий комплекс було розділено на 3 частини.

7 грудня 1692 р. в с. Курознів виказав останню волю шляхтич Ілля Іванович Рубець. Свої дідищні і отчизні добра, розділені з старшим братом Михайлом [9, с. 50] царськими листами та правами, він записав синам Юрію та Гнату [20, с. 974].

25 травня 1698 р. в Чернігові написав тестамент [21] шляхтич гербу «Погоня польська» [22], полковник чернігівський [23, с. 53] (1687–1698.9.08.) Яків Кіндратович Лизогуб. На час написання документу він був власником щонайменше 11 сел, сіножатей, лісів, озер, млинів, дворів, Конотопських добр, винниці, 3 шинків в Чернігові, 4 «отчин» [20, с. 977–978], які розділив на сім частин: між дружиною, сином Юхимом, 3 онуками (Андрієм, Яковом та Семеном), донькою Марією та племінницею Пелагеєю Іванівною Гладкою. П'ятьом донькам (Марії, Домні, Пелагеї та двом невідомого імені) батько не виділив ніяких маєтностей, а лише по 500 золотих. Також гроші заповів своєму брату Павлу, синам Григорія Барана, сестрі Якова Христині та братовій (доньці брата) Пелагеї Іванівні Гладкій. Худобу заповідач розпорядився розподілити між убогими «сродніками», які мешки в м. Гельмязові.

4 серпня 1699 р. за день до своєї смерті написав заповіт полковник лубенський Леонтій Назарович Свічка, з якого бачимо що він був власником щонайменше 15 садів, 22 лісів, 2 гребель, ґрунтів, городу на озерці, 3 хат, хуторів, гаїв, млинів, дворів, луки з березником Трохимівським, підданих в сс. Малютинцях і Антонівці [24]. Спадкоємцями його нерухомості стали дружина, троє синів, онук та Дмитро Котляр [20, с. 982], тобто, відбулося дроблення великого маєткового комплексу на 6 нерівноцінних частин.

9 березня 1701 р. сотник глиньський Лубенського полку Михайло Прокопович Жуковський склав заповіт, з якого дізнаємося що він був досить заможною людиною. До його маєткового комплексу входило 12 лісів з нивами, 3 гайки, 9 ланів, 2 садки, поруб, 3 ріллі, 2 огороди, млини, шинок, підварок, винниця, острів з греблею та садом, двір з садом та левадою, ґрунт з палацом, ставком, долинами, ріллями та лісом, став з млином та лісом, 2 хати, 2 луки, долина, комора, 7 нив, світлиця з садом та левадою. Все це майно Михайло Жуковський розподілив між двома синами, трьома доньками та чотирма онуками – на дев'ять частин. Дружина Гафія нічого не спадкувала, а мала жити разом з дітьми [24].

Через 18 років (7 травня 1719 р.) написав тестамент старший син Михайла Жуковського полковий суддя Лубенського полку (1714–1722) [20, с. 982] Андрій. З духівниці бачимо, що у його володінні було 7 дворів, 2 шинки, млини, 5 гаїв, 3 левади, ниви, рілля, винниця, солодовні, бровари, 2 підварки, кліті, 2 луки, 17 лісів, 5 ланів, 2 стави, 2 греблі, дворища, кут з левадою, 4 поля, долини, хутори, сади, 3 зруби, ґрунти. Порівнявши з тим, що він отримав від батька (3 двори, 7 лісів з нивами, 3 гайки, 4 лани, садок Шубовський, поруб до Погорільці, рілля, город в Подолі, два кола в млині на греблі міській Цимбаковській на р. Сулі, а третє коло в цьому ж млині отримав його молодший брат Опанас. Також спільно з братом мав володіти островом з греблею та садом, батьківським лісом Брагинець, двором за містом з садом та левадою, ґрунтом у Волошинівці з палацом, ставком, гайком, долинами, сіножатями, лісом Кошперовським), доходимо до висновку, що основну частину свого майна Андрій здобув сам протягом життя. Все це багатство полковий суддя розподілив на 8 частин – між своєю третьою дружиною, трьома синами, трьома доньками та своїм братом Опанасом [25]. Таким чином, дев'яту частку маєткового комплексу Михайла Жуковського було розділено на вісім часток.

Бунчуковий товариш Володимир Іванович Ракушка-Романовський заповів свої маєтності племіннику Максиму Турковському, двоюрідним сестрам Мотрі (попадді с. Овчинця), Ірині і Гафії, двоюрідному брату Парфену Филімоновичу і «сестрі» Євдокії Федорівні Підгурсковні Василієві Лисаневич, роздробивши їх на п'ять частин [26].

6 серпня 1703 р. в Шишаках через хворобу написав заповіт полковий суддя Миргородського полку Григорій Федорович Зарудний. Майже все своє майно заповів молодшому сину Мойсею, але й старші сини Іван та Петро отримали від батька спадок, хоча й не такий великий як їх брат [27]. В 1735 р. сини Івана та Петра розпочали судову справу, якою оскаржували достовірність заповіту свого діда Григорія Зарудного. Суд неправомірно вирішив розділити маєтності діда на рівні частини, але Яків Мойсейович цього не зробив [28].

24 травня 1705 р. склав заповіт Давид Трохимович Пушкаренко-Овсієнко колишній отаман городовий канівський, полковник канівський [29], сотник I полкової сотні, сотник новгородський, суддя полковий стародубський. За його тестаментом все майно перейшло до дружини Настасії Єлисеївні Зеленецької та доньки Мотрі.

13 травня 1724 р. значковий товариш Стародубського полку Василь Матвійович Журман в с. Гарцеві склав дуже детальний тестамент, в якому навів перелік приданого, яке він отримав за своєю дружиною – донькою сотника почепського Єфросинією Іванівною Губичь, вказав осіб, яким заборгував, перерахував всі маєтності свого діда – полкового обозного стародубського Дмитра Журмана, розповів про його життєвий шлях, життя його другої дружини (Марії Д'ячихи), а також про свої з нею суперечки стосовно власності діда. Своім заповітом залишив дружині та малолітньому сину Іллі с. Задубіння з підданими і з усіма угіддями та млином-вишняком; двір в с. Гарцево з ¼ ґрунта пашенного і сіножатного, а під двором ¼ частину млина на Росусі; загін на Росусі; двір шинковий з городом, який купив на гроші дружини; казан горілчаний з трубами, посуд; худобу [30, с. 106]. Вдова заповідача вдруге вийшла заміж за значкового товариша Івана Семеновича Лашкевича (Тищенка), з нею до родини Лашкевичів перейшло 12 дворів у с. Гарцеві [31].

1691 р. склав заповіт представник однієї з найбагатших* і найвпливовіших родин Гетьманщини, представники якої протягом більш ніж сто років займали полкові [32] і генеральні уряди, син запорізького гетьмана, колишній полковник переяславський, значний військовий товариш Федір Іванович Сулима [9, с. 52]. Майно розподілив на 3 частини: дружині Марії, сину Яну (Івану) та онуку Дмитру Максимовичову – коня [33]. Три ж доньки, які на той час були вже заміжні не мали ніяких прав на добра.

* Про їх майнові суперечки див: Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. – К., 2004. – С. 25 – 30.

В останній день січня 1728 р. в родовому маєтку в с. Сулиминцях склала заповітний акт невістка Федора Сулими, вдова генерального хорунжого, який 6 років поспіль поєднував свій уряд з керівництвом Переяславського полком [34] Івана Федоровича Сулими (?–1721), донька переяславського полковника Марія Леонтіївна Полуботок. Свої чималі статки вона розділила на вісім частин, поділивши його між трьома своїми синами (Іваном, Степаном та Семеном) та п'ятьма онуками (чотирма донькам померлого старшого сина Федора – Ганною, Настасією, Уляною та Оленою, та сином померлого сина Самійла Матвієм). Також відписала своїй меншій доньці Марфі Тарасовичовій худобу, іншим донькам (Настасії, Євдокії, Ганні) не заповіла нічого, а вказала не те, що вони раніше вже все отримали [10, с. 50]. Слід додати, що син заповідачки Іван [9, с. 138] помер у 1736 р., через 3 роки його вдова Ірина Мойсеївна скаржилась на порушення тестаменту покійного чоловіка її діверем полковим обозним переяславським Семеном Сулимою [35].

26 квітня 1766 р. склав черговий тестамент (попередній був написаний у 1737 р.) син генерального хорунжого, полковник переяславський Семен Іванович Сулима, яким усі свої рухомі та нерухомі маєтності [36, с. 50-53] заповів дружині Парасці Василівні Савич [37], доньці лубенського полковника. Його дружина, в свою чергу, мала поділити маєтності між дітьми.

18 вересня 1750 р. «при старости лет своїх» в містечку Богодухові склала заповіт донька генерального хорунжого Івана Сулими Євдокія, в першому шлюбі була дружиною бунчукового товариша Григорія Івановича Черняка, а в другому – бригадира Данила Юрійовича Опочиніна. Це була досить забезпечена жінка, яка володіла частиною майна батька та двох чоловіків. Своім спадкоємцем назвала брата полковника Семена Івановича Сулиму, якому вона заповіла слобідку Данилівку та хутір Полуозерівський в Полтавському полку з умовою, щоб він їх продав, а кошти віддав на спомин її душі в дівочий Пушкарівський монастир, також зобов'язала його віддати племінникам – бригадиру Григорію Васильовичу Осипову з дружиною Євдокією Семенівною та бунчуковому товаришу Лубенського полку Андрію Івановичу Новицькому з дружиною Марією Семенівною одяг, посуд, деяку худобу, коштовні прикраси, донькам брата Семена Пелагеї – коштовності, а Марії (яка при ній мешкала й виховувалася) – коштовності, гроші, хутрянні вироби [37, с. 63-66].

1 січня 1731 р. виказала свою останню волю Марія Іванівна, донька полковника компанійського Лисиці, вдова сотника городиського Андрія Стаховича [38]. В тестаменті вона визначила «имение мое в недвижимых добрах покойним мужем моим и мною чрез куплю и заслуги его набитое и от моих родителей оставшееся детямъ моим» [39]. Старший син Андрій після смерті матері отримав с. Андріївку, двір та шинок в м. Седневі, млин на р. Снові під Седновом в одне коло, ріллю, сіножать з гаями, шинок в Мені, який побудував своїм коштом, шинок куплений в с. Мошонці та «отчину» під слободою Беревинами Городиської сотні, «отчину» Дроздовицьку, половину с. Пекарі Красноколядинської сотні Прилуцького полку, яке отримала заповідачка від свого батька, млинок – вешняк в Пекарях, збудований Андрієм власним коштом, половину с. Родинець Ромненської сотні Лубенського полку з греблею на р. Ромі з хут. Тютюнним, левадами й лісами, частину в млині ординському з шинком, пушу кусенівську. Молодший син Григорій отримував двір жилий в Городні з винницею, під сусідські двори з городами, шинок на ринку, поле, дуброви, сінокоси, млин під Городнею на р. Городні в 3 кола (2 мучних, а третє ступне) з будівлею, комору торгу на ринку в Городні, с. Кусей в Городницькій сотні з лісами, борами й дібровами, там же млин – вешняк в 2 кола (1 мучне, а 1 ступне), двір Товаровськи з ґрунтом в с. Переписі Городницької сотні, половину с. Пекарі, с. Родинець з слободкою, млинами та степами, слобідку Савинку з степом над рудкою Ромном в степу пекаревському в полку Прилуцькому. Обом синам по половині вона залишила плец з полем та сіножатями в с. Митченках Батуринської сотні Ніжинського полку (володіти разом з її швагром). Зятю Стефану Шубі, чоловіку доньки Марії, з дітьми заповіла с. Бирилівку. Зятю Самійлу Холодовичу, чоловіку її доньки Ганни, підтвердила с. Хоробрічі з двором, яке відійшло до них як посаг [40]. Млин біля с. Бирилівки заповіла обом донькам з зятями та онуками [41]. Таким чином, Марія Іванівна Лисиця розділила чималий маєтковий комплекс на шість частин.

6 квітня 1738 р. вдова пирятинського протопопа Максима Губки Марія склала заповіт, з якого дізнаємося, що чоловік заповів свої ґрунти їй. Вона ж, поділивши майно на 2 частини, передала їх своїм двом синам – Іллі та Єлисею [42].

Відомий тестамент від 14 лютого 1747 р. Олени Іванівни Ярмолківни [43], дружини сотника борзнянського Тараса Тарасовича Забіли. Олена Іванівна отримала всі батьківські володіння (її батько Іван Ярмолаєвич помер ран. 1718, а мати – 1707 р. Батько заповів частину майна Максаківському монастирю) [44]. Своїми спадкоємцями заповідачка назвала онуку Параску Часник та правнуків – дітей померлої онуки Ганни Демидовської, сотникової батуринової. Якому Демидовському вона залишила двір в Борзні (де сама мешкала) з усіма будівлями й поле, комори в московському ряду, ставок в Миколаївці, ½ млина старого в 2 кола на миколаївській греблі, ½ хутора за Ховмами з лісом та сіножаттю, Парасці Часниковій – двір шинковий в Борзні, город з солодовнею на новому місці, хутір в с. Красилівці з полем та сіножатями, млин на миколаївській греблі, ½ млина старого в 2 кола на миколаївській греблі, 1/2 хутора за Ховмами з хатою, лісом та сіножаттю, бровар в с. Миколаївці. Одяг, посуд та інше рухоме майно – по половині онуці Парасці Часниковій та правнучці Катерині Демидовській. Катерині залишила ще 50 карбованців. Синам своєї померлої доньки Ганни Іванівни Владимирської Василю та Миколі заповідачка нічого не залишила, мотивуючи це тим, що їх батько Іван багато чого отримав в придане та силою захопив у Олени Іванівни рілля та все марно витратив [45].

1748 р. склав духівницю учасник кизикерменського походу 1695–1697 рр., значний військовий товариш Чернігівського полку (?–1709–1710), сотник березненський (1723–1728), генеральний осавул (1728–1741), генеральний суддя (1741 – 1751) Федір Іванович Лисенко. З цього документу ми дізнаємося, що він був одружений двічі, й мав чотирнадцять дітей – сім синів та сім доньок: від 1-го шлюбу чотирьох синів (Івана, Якіма, Федора, Трохима) та п'ятьох доньок (Гафію, Настасію, Ганну, Тетяну, Марфу), які на момент складання заповіту були вже заміжні. Від 2-го шлюбу – трьох синів (Йосипа, Олександра, Степана) та двох доньок (Уляну та Катерину), ще не заміжніх. Ще за своє життя Федір Лисенко розпочав розподіл свого чималого маєткового комплексу (до якого входили с. Дягове, с. Кліщинці, с. Осмаки, поля, сінокоси, млини, городи, ліси, сади, пасіки, гаї, лан курчинський, 5 сіножатей (на блистовському лузі, бруштинівську, нагуршевську, іжкенецьку, у Поромного), щонайменше 4 шинки (в сс. Киселівці, Данилівці, в м. Мені), винокурня в с. Олександрівці, місце спадкове курчинське в м. Мені, пляц в м. Мені, двори (в с. Куковичах, м. Мені, с. Бондарівці, с. Олександрівці, с. Данилівці, с. Осмаках, с. Блистові), 2 хутора (в с. Блистові, с. Куковичах), 10 дворів підданих в с. Красилівці, 60 дворів підданих в с. Галицьке, худоба): він виділив сину Якому двір в Куковичах, 20 років той користувався підданими в Киселівці, доньці Ганні – 2 дворища з хатами й городами в с. Бондарівці. Гафії – шинок та городи в Мені. Настасії – шинковий двір курчинський в м. Мені, інших доньок від 1-го шлюбу батько також наділив приданим. Своім тестаментом Федір Іванович розподілив майно між своєю другою дружиною, синами та донькою від першого шлюбу, тобто на дев'ять частин [46]. Можемо зробити висновок, що врешті решт маєтковий комплекс Федора Івановича Лисенка, після смерті його другої дружини Єфросинії Опанасівни (яка ще у 1771 р. була жива) [36, с. 41], був розділений між усіма його чотирнадцятьма дітьми.

15 жовтня 1707 р. «достигнув лет, старостию преклонных склав заповіт військовий товариш Матвій Данилович Немирович-Данченко», в ньому ґрунт Бранівщицзну він заповів усім синам порівну. На той час з чотирьох його синів живими були троє (Семен, Пилип та Іван), а четвертий – Микита – загинув під Биховом у 1707 р.) [47, с. 630]. Крім того, Семен отримав двір «веде Рубцова млива», Пилип – урочище Брод (займище млинове на броду Істровському), Іван – млинок з 2 підданими і хутором в с. Чубковичах над р. Істровкою.

У 1707 р. перед виходом у похід склав заповіт значковий товариш Микита Матвійович Немирович-Данченко, за яким своє майно розділив на чотири частини (синам Гнату, Григорію та Івану й брату своєму Семену) [47, с. 631]. Його син Григорій заповів свою частку батьківського спадку сестрі Ганні (дружині значкового товариша Федора Георгійовича Косовича), внаслідок чого вона отримала двір в Стародубі [47, с. 639].

У 1735 р. склав тестамент ще один син Матвія Даниловича другий полковий осавул стародубський Пилип Немирович-Данченко. Його спадкоємцями стали сини Степан, Іван, Петро та ще не заміжні доньки Мотря, Єфросинія та Євфимія [47, с. 640-641].

9 листопада 1710 р. зробив духовний «запис» полковник гадяцький, майбутній генеральний суддя (1715 – 1725) Іван Чорниш [48], який мав значні володіння, набуті як через гетьманські надання, так і шляхом скуповування [49]. Більшість свого майна він заповідав другій дружині та їх майбутнім дітям, а своїм синам від першого шлюбу – лише чверть [50]. На

.....
час складання документу у нього було лише двоє дітей, а на час смерті (30 грудня 1728 р.) – восьмеро: п'ятеро синів та три доньки. Таким чином, маєтковий комплекс мав ділитися на 9 частин. У 1730 р. в ГВС розглядалася справа про розподіл його маєтностей між синами від першого шлюбу та дружиною [52, с. 216]. Розгляд справи затягнувся на довгі 5 років, протягом яких помер один з синів від попереднього шлюбу. Після розподілу до сина Івана (від першого шлюбу) перейшло с. Борки, а вдова з дітьми отримали с. Мітченки, київський двір, рухоме майно та гроші. Будучи у віці 53 років, 31 травня 1743 р. виказала свою останню волю вдова заповідача Євдокія Костянтинівна Чарниш, уроджена Голуб [51]. Своїми спадкоємцями вона назвала лише сина Якова, доньку Ганну та доньок її пасинка Івана. Додамо, що до часу написання нею тестаменту інші діти через слабкість здоров'я вже померли, а чому мати не згадала у своєму заповіті доньку Олену залишається не з'ясованим. 27 грудня 1745 р. «остатню волю» виказав Яків Іванович Чарниш. Він заповів сс. Подолов, Мітченки та інше майно своїй вагітній дружині Марфі Степанівні Ширай та майбутні дитині за умови, що Марфа більше не вийде заміж, а якщо це станеться – то все майно мало перейти до дитини. Якщо ж дитина помре – спадкоємцем ставав найближчий родич [52, с. 221]. В кінцевому результаті все майно перейшло до його доньки Ганни, бо у 1747 р. Марфа Ширай вдруге вийшла заміж за Михайла Васильовича Скоропадського. Донька Івана Чарниша Ганна Андрієва Войцехович склала тестамент через хворобу [53] 1 травня 1744 р. Вона заповіла чоловіку та малолітнім синам Олексію й Володимиру майно, яке перейшло до неї від покійних батьків: млин в 8 каменів на р. Сеймі в м. Нових Млинах та ще один камінь на тій самій річці під м. Батурином, а також усі двори, плеци, сади й угіддя [10, с. 279]. На випадок смерті синів, усе майно мало перейти до чоловіка.

Ганна Ничипорівна Калениченко, дружина міщанина чернігівського Сави Федосенка, інокія дівочого П'ятницького монастиря Афанасія складала заповіт двічі: 8 травня 1719 р. та 11 тавня 1728 р. За останнім вона розподілила майно між двома синами: Іван отримав двір, будинок та шинковий двір в Любечі, ґрунти в сс. Новосюлках, Кротині, Полуботках, Сядричах, Седневі, Пищиках, Півцях, 2 двори в Чернігові, ½ млина на р. Стрижні в с. Полуботках та частину сядрицького бору, Корнило – двір та ґрунти в с. Мосанах, ґрунти в Чернігові й Котах, частину сядрицького бору [54, с. 465].

1 червня 1732 р. виказала останню волю донька протопопа воронізького та крелевецького Марина Дементіївна Маковська, дружина бунчукового товариша Федора Олександровича Чуйкевича. Як єдиній дитині в родині до неї перейшли всі маєтності її батька, які вона, в свою чергу, розділила на шість частин – чоловіку та п'ятьом дітям (Івану, Йосипу, Михайлу, Пелагеї, Ганні) [55, с. 49].

26 серпня 1757 р. абшитований військовий товариш Тимофій Васильович Лишень розподілив свій маєтковий комплекс на сім частин. Спадкоємцями стали його чотири сини (Федір, Мойсей, Андрій, Прокіп) та три онуки (Степан Трощинський та Петро й Гаврило Тарасевичі) [56].

Степан Михайлович Миклашевський написав заповіт 11 лютого 1750 р. Свій чималий статок він розділив на п'ять частин – між дружиною та чотирма синами [57]. Молодший син Михайло у вересні 1774 р. все своє майно, не маючи дітей, записав дружині.

Полковий обозний лубенський Павло Васильович Мартос в липні 1741 р. склав заповіт, за яким розподілив своє майно на п'ять частин. Його спадкоємцями стали дружина Ірина Федорівна Хоруженко, син Михайло, доньки Марія та Пелагея, онук Іван Васильович. 14 лютого 1745 р. Павло Васильович Мартос доповнив свій перший заповіт й виділив додаткові маєтності сину та онуку [47, с. 435].

Донька сотника опішнянського Гадяцького полку Феодосія Романівна Корицька, вдова військового товариша Григорія Опанасовича Покорського (який ще перед 1764 р. склав духівницю й заповів їй все своє майно) [53, с. 104] своїм заповітом від 1769 р. розділила між чотирма синами (Петром, Павлом, Данилом та Яковом) «третюю часть двора дедовского Яцковского, третюю часть млина, под тем же двором найду чогось, и мужиков в селе Яцковичах (ея часть), верхнюю мелницу на р. Вабле, двор Выстриковский з винокурнею, з мужиками, их дворами, в д. Выстрикове имеючимись, село Белогорщи з мужиками, тамо жиючими, з новостроячимся двориком и винокурнею, огородами, пихотними ґрунтами и покосами, лесом, бортним и оглядним деревом и з займами млиновими на р. Шкловке, на р. Белогорщи, на р. Кужелевке и на ручаях Оболонском и Перевиском и слободку Будиловку, купленный футор у попovichа белогорщанского Ивана Сведерского при р. Пелионки» [58].

Були випадки, коли батьки позбавляли спадку когось із своїх дітей. Це відбувалося через те, що вони давали для цього підстави своєю поведінкою. Так, вдова значкового товариша в Любецькій сотні [59] Григорія Пушкаря-Решинського (? – ран. 1743) Євдокія Киприянівна все своє майно заповіла доньці Євдокії з зятем Гаврилом, дітям і дружині сина Івана, а самого сина спадку позбавила, тому що він «здоровье мое лишил и худобы моей много потерял» [60].

В заповіті від 4 серпня 1747 р. полкового осавула прилуцького Михайла Федоровича Мовчана зазначено, що все майно переходить в рівних частинах його доньці Марії та онукам Андрію і Івану Дем'яновичам Мазаракіям [61]. Ще одному онуку «Григорию ничего не определено, потому что он Григорий так из малых лет при мне находясь обыкновенной сыновинной чести мне не отдавал, приказов моих и наставлений ослушался и в такое развращение пришел же похищая jakie набув вещи з дому моего и деньги. Пропопывал и попроигрывал в карты... Я в некоторых шинках заплатил за его напой денег немало» [62].

Козак чернігівський Корнило Савич своїм заповітом розділив свій маєтковий комплекс між двома молодшими синами Іваном й Климом, а старшого Василя батько позбавив спадку через «продерзости, непостоянство» [54, с. 465].

10 січня 1773 р. виказав останню волю бунчуковий товариш Михайло Павлович Мартос. Своїми спадкоємцями він зробив дружину Євдокію Антонівну, сина Івана та доньку Ганну. Сина ж Федора він залишив без спадку за те, що жив не в «страсе Божієм», а лише «упражнялся» в «ученіи некотором аптекарском» та «поступал во всем «атеически»» [47, с. 437].

22 лютого 1724 р. в Чернігові склала тестамент інокія дівочого П'ятницького Чернігівського монастиря [63] Єфросинія, вдова генерального бунчужного за гетьмана Дем'яна Ігнатовича Лукаша Заборовського, а в другому шлюбі – дружина полкового судді чернігівського Юрія Затиркевича, який у 1707 р. прийняв постриг під іменем Гедеона в Троїцькому Ільїнському монастирі. Від двох шлюбів вона мала чотирьох доньок, троє з яких отримали спадок від матері, а четверта була позбавлена спадку через те, що у 1723 р. мати дала їй тисячу золотих, а та їх витратила не відомо на що [64]. Також спадкоємцями стали її онуки. Окремо заповідачка відписала маєтності на 3 чернігівські церкви (Старотроїцьку Іллінську, Стяроп'ятницьку, а також на чернігівську кафедру).

Згідно заповітів типовим був перехід рухомого і нерухомого майна до кровних родичів: синів, доньок, дружин, онуків, як виключення – до сестер (заповіт Л.С.Зеленецького), братів (заповіт М.М.Імшеницької) та племінників (духівниця Ф.І.Пилипенка). Головними претендентами на спадок були продовжувачі роду по чоловічій лінії – тобто, сини. Як правило, до них переходила значна частка майна. Заміжні доньки в заповітах не мали претендувати на майно через те, що їхня частка виділялася їм в придане (тестамент Ф.І.Сулими). Заповідачі – чоловіки в своїх духівницях іноді вказували на те, що все майно переходить до дітей, а їх мати не успадковувала нічого, а мала мешкати разом з дітьми (заповіт М.П.Жуковського), іноді обумовлювали умову переходу частки майна до своїх дружин – якщо вони більше не вийдуть заміж. У виявлених тестаменах випадків заповідання майна своякам поки що виявити не вдалося, Привертає увагу той факт, що іноді худобу та одяг передавали в спадок слугам.

Існувала практика перепису свого майна на церкви (заповіт М.Ф.Корницької) [65], монастирі (духівниця І.Г.Бурмаки та його дружини). Крім того, здійснювалося надання священикам та вищим посадовцям (заповіт П.Зарецької-Зенькович).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я.С. Историчне джерелознавство. Підручник. – К., 2002. – С. 357; Мицик Ю.А. Писемні джерела з історії українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. –К., 2007. – Т. 2. – С. 544–545.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997. – С. 216.
3. Бойко І.Й. Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743. Автореф. дис... канд. юрид. н. 12.00.01. – Львів, 1999. – С. 14.
4. ЦДІАУК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 282. – Арк. 36; ІР НБУ. – Ф. XIV. – № 5396. – Арк. 2.
5. ІР НБУ. – Ф. I. – № 66145. – Арк. 1.
6. ІР НБУ. – Ф. I. – № 56235 – 56434. – Арк. 128.
7. ЦДІАУК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 217
8. ІР НБУ. – Ф. I. – № 57489 – 57601. – Арк. 219 – 220.

Наукові записки

9. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 1. Значне військове товариство. Бунчукове товариство. – К., 2008. – С. 135.
10. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей 17 – 18 вв.. – К., 1884. – С. 223 – 225.
11. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 3. Значкове товариство. – К., 2008. – С. 8.
12. ЦДІАУК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 93.
13. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1912. – Т. 3. – С. 106.
14. ІР НБУ. – Ф. Лебедев. - № 515. – Арк. 456 – 457 зв.
15. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., Т. 2. – С. 8.
16. ІР НБУ. – Ф. І. – № 58810. – Арк 1 – 3.
17. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 33 – 33 зв.
18. ІР НБУ. – Ф. Петров. – № 216. – Арк. 25.
19. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 85 зв.
20. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. /Упорядник С. Павленко. – К., 2007. – С. 972.
20. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Упорядник С. Павленко. – К., 2007. – С. 974.
21. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба (15.05.1698 р.) // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 10 – 14.
22. Ситий І. Печатки генеральної та полкової старшини за матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського // Родовід. – 1997. – Ч. 1 (15). – С.101.
23. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. Вид. 2. – К., 2005. – С. 53.
24. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 183.
25. ІР НБУ. – Ф. І. - № 57489 – 57601. – Арк. 47 – 48 зв.
26. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 95 – 97 зв.
27. Ксензенко С. К истории рода Зарудных. Из семейного архива Скибинских // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава. – 1917. – вып. 15. – С. 80 – 81.
28. ЦДІАУК. – Ф. 83. – Оп. 3. – Спр. 18. – Арк. 1.
29. Акты ЮЗР. - Т. V. - С. 282.
30. Модзалевский В.Л. Два старинных духовных завещания // Историко-литературный сборник. Посвящается Л. И. Срезневскому (1891 – 1916). – Л., 1924. – С. 106.
31. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. – К., 1929. – С. 37.
- * Про їх майнові суперечки див: Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. – К., 2004. – С. 25 – 30.
32. Бойко І. Сулими на Переяславщині в кінці XVII та на початку XVIII в. // Історично-географічний збірник. – Т. 2. – К., 1928. – С. 11 – 22.
33. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка. XVII – XVIII в. – К., 1890. – С. 9.
34. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008. – С. 289.
35. ЦДІАУК. – Ф. X. – Спр. 11448. – Арк. 1.
36. Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. – К., 2004. – С. 50 – 53.
37. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка. XVII – XVIII в. – К., 1890. – С. 108.
38. Див дет.: Кривошея В.В., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Василь Базилевич, Василь Лагода, Андрій Стахович // Гілея. – 2008. – Вип. 17. – С. 108 – 115.
39. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 173.
40. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1690. – Арк. 5.
41. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 175.
42. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1908. – Т. VI. – С. 377.
43. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – С. 195 – 201.
44. ЦДІАУК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 47, 176 зв., 177, 268.
45. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – С. 199.
46. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. I. – Чернигов, 1866. – С. 105 – 116.
47. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1912. – Т. 3. – С. 630.
48. Модзалевский В. Генеральный судья Черныш и его род // Киевская старина. – 1904. – Т. 84. – Март. – С. 315 – 347; Апрель. – С. 1 – 35; Май. – С. 193 – 230.
49. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка. – С. 268, 269.
50. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 70 – 71.
51. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 229 – 231 зв.
52. Модзалевский В. Генеральный судья Черныш и его род // Киевская старина. – 1904. – Т. 84. – Май. – С. 221.
53. ІР НБУ. – Ф. І. – № 57489 – 57601. – Арк. 234.
54. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т. 4. – С. 465.
55. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К. – Спб., 2004. – Т. V, вип. 4. – С. 49.

56. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1912. – Т. 3. – С. 157, 159.
57. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии. 3. Миклашевские // Киевская старина. – 1882. – № 8. – С. 249 – 250.
58. Лазаревский А.М. Описание Старо Малороссии. Т. I. Полк Стародубский. – К., 1888. – С. 331 – 332.
59. ЦДІАУК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 660 зв.
60. ІР НБУ. – Ф. I. – № 66093. – Арк. 1.
61. Див. детальніше: Кривошея О. Полковий осавул прилуцький Михайло Федорович Мовчан і його заповіт // Гілея. – 2008. – Вип. 11. – С. 118 – 122.
62. ІР НБУ. – Ф. I. – № 57489 – 57601. – Арк. 258 – 260 зв.
63. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 18661. – Арк. 2.
64. ІР НБУ. – Ф. I. – № 57489 – 57601. – Арк. 125.
65. Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Вып. III. Полк Стародубский / Составил Н.Костантинович. – Чернигов, 1875. – С. 571 – 575.

Л.І. Шологон

**ЛІТЕРАТУРНЕ ТА НАУКОВЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ НА СТОРІНКАХ
ЧАСОПISУ «ЖИТЕ І СЛОВО» (1894 – 1897 РР.)**

Періодичні видання Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. приділяли чимало уваги як національно-культурним проблемам українців краю, так і розвитку літературного, театального та наукового життя. Серед галицьких україномовних часописів чимало літературно-публіцистичних журналів, де, окрім гострих статей, присвячених актуальним темам того часу, вміщено поезії та прозові твори видатних літераторів Галичини, Буковини та Наддніпрянщини, цікаві розвідки етнографічного та історичного характеру, повідомлення про вихід у світ нових художніх та наукових видань тощо.

Слід зазначити, що, незважаючи на чималу кількість вищевказаних видань, далеко не всі відзначилися належним підбором матеріалу та редагуванням. Проте високий фаховий рівень та прогресивні погляди видавців того чи іншого журналу на розвиток українського національного руху були важливою передумовою для виходу у світ цікавих та інформаційно насичених часописів, які на сьогоднішній день є важливим джерелом для дослідників, що цікавляться національно-культурним життям краю.

Одним з таких видань став журнал «Жите і слово», який виходив у світ завдяки зусиллям Івана Франка та його дружини Ольги. Проблематика часопису та його фаховий рівень зацікавили багатьох дослідників. Серед них радянський науковець М. Бернштейн [1], український діаспорний дослідник А. Животко [2], сучасні науковці М. Романюк, М. Галушко [3] та інші, які в узагальнюючих працях з історії української преси розкрили окремі аспекти обраної теми.

Метою статті є аналіз змісту вищевказаного періодичного видання та низки інших джерел, щоб проаналізувати причини виходу у світ часопису «Жите і слово», основні засади редакційної політики, видання та розповсюдження журналу, висвітлення на його сторінках літературного та наукового життя Галичини кінця ХІХ ст.

Серед епістолярної спадщини І.Франка чимало цікавої інформації, що розкриває працю видатного українського літератора над випуском нового часопису. 7 жовтня 1893 р. він писав до Агатангела Кримського, що йому вдалося знайти чоловіка, що профінансує видання нового літературно-наукового журналу. За задумом І.Франка, щороку планувалося видавати 6 томів, тобто що за два місяці об'ємом в десять друкованих аркушів кожен, де будуть вміщені художні та поетичні твори, літературно-критичні статті, етнографічні дослідження як оригінальні, так і переклади. Також в листі Івана Яковича знаходимо наступні рядки: «Звісно, з українців я Вас першого запрошую до співробітництва як у відділі белетристики, так і в відділі наукової роботи» [4, с. 421]. Також співпраця була запропонована таким видатним постатям українського національного руху, як Леся Українка, Олена Пчілка, Михайло Драгоманов, Федір Вовк тощо.

Слід зазначити, що саме А. Кримського І. Франко просив надіслати життєпис М. Драгоманова та бібліографію творів відомого громадсько-політичного діяча, які згодом були вміщені разом з портретом в книзі першій за 1894 р. під рубрикою «Сучасні діячі слов'янської науки і літератури», де редактор зазначив про нього наступне: «Розпочинаємо чоловіком, ім'я котрого повинно бути знайоме і дороге кожному Русиніві-Українцеві без